

muş, cemaatinden olan bir polis memuru o gün aldığı emeklilik ikramiyesiyle masrafları karşılamış, daha sonra talebelerinin temin ettiği parayı da kabul etmeyecek Hüsrev Hoca'nın ailesine vermiştir.

Hüsrev Hoca'nın tek eseri Arapça olup *Risâletü'l-mevâhibi'l-ilâhiyye* adını taşımaktadır (Bekir Topaloğlu özel kütüphanesi, nr. 86). Müellif eserin mukaddimesinde, Medresetü'l-mütehassısın müderrislerinin ruûs imtihanı için kendisinden bir çalışma yapmasını, bunun için de Bakara sûresinin 21. âyetini ele alıp bunu usûl, fûrû ve hadis bağlantılarıyla birlikte tefsir etmesini istediklerini belirtir. Eser, tefsir ve te'vil hakkında bilgi veren bir girişten sonra iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm üç fasla ayrılmış olup birinci fasılda Kur'an'ın İslâm dinindeki üstün konumuna, onu okumanın, öğrenip öğretmenin faziletine dair hadislere yer verilmiştir. İkinci fasıl Kur'an'ı bilmeden tefsire kalkışan ve onu ezberledikten sonra terkedip unutan kimseleri yerden bazı rivayetlere, üçüncü fasıl Kur'an'ın Kerim'in cem'i, tertibi ve yedi harf üzere nâzil oluşuna tahsis edilmiştir. Eserin ikinci bölümü, Mekke ve Medine âyetleri bilmenin önemi ve yöntemini belirten bir açıklama ile başlar. Ardından Bakara sûresinin, "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki böylece korunmuş olursunuz" meâlindeki 21. âyetinin tefsirine geçilir. 100 sayfa hacmindeki bu kısımda âyet önce dirayet yöntemiyle açıklanmaya çalışılmış, daha sonra âyetin rivayet yöntemiyle açıklanmasına geçilmiş, ardından tefsir alanında meşhur olan ashap ve tâbiîn ile bunlardan sonra rivayet yoluyla tefsir yazanlardan bahsedilmiştir. Bu arada Kur'an-ı Kerim'i tasavvufî yöntemle tefsir etmenin meşrû sınırlarına temas edilerek âyetin tasavvufî tefsiri de yapılmıştır. Kitabın bundan sonraki kısmında Kur'an tefsirine duyulan ihtiyaca ve bu işi yapacak âlimler için gerekli olan ilimlere değinilmiş, arkasından bu âyetin ifade ettiği tevhid ilkesiyle ilgili hadislere, bunların isnadının cerh ve ta'dil açısından değerlendirilmesine geçilmiş, bu arada cerh ve ta'dilin bazı kurallarına temas edilmiştir. Eserin son sayfasında (s. 152) telif tarihi 8 Cemâziyelevvel 1337 (9 Şubat 1919), istinsah tarihi 1359 (1940) olarak gösterilmiş, dört yıl sonrasına ait bir tarihte de bu nüshanın müellifle birlikte asıl nüshasıyla mukabele edildiği ve eseri müsten-sihinin okuması ve okutmasına icâzet ve-

rildiği bildirilmiştir. *Risâletü'l-mevâhibi'l-ilâhiyye*, müellifinin Arapça'ya hâkimiyetini ve tefsir literatürüne olan vukufunu göstermektedir. Hüsrev Hoca'nın ilmi hayatının başlangıç döneminde telif alanında gösterdiği bu başarının ömrünün sonraki yıllarında devam etmemesi, huzurlu ve istikrarlı hayat şartlarına sahip bulunmamasından ve eğitim-öğretim çalışmalarına ağırlık vermesinden kaynaklanmış olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Hüsrev [Efendi], *Risâletü'l-mevâhibi'l-ilâhiyye*, Bekir Topaloğlu özel kütüphanesi, nr. 86; Hüsrev Efendi'nin Süleymaniye Medresesi'nden mezuniyet ve dersiâmlığa tayin belgesi (İSAM Dokümantasyon Servisi, Hüsrev Hoca पो-şeti); Abdullah Naim Şener, *Müslüman Yiğit Erkekler*, İstanbul 1976, s. 11-14.

BEKİR TOPALOĞLU

HÜSREV PAŞA

(ö. 1041/1632)

Osmanlı vezîriâzamı.

Biyografisini veren kaynaklarda Bosnalı olduğu ve Enderun'dan yetiştiği belirtilir. Eskişehir'in Han ilçesindeki külliyesi için düzenlediği vakfiyesinde kardeşinin adı İbrâhim Paşa b. Hızır Paşa olarak geçtiğine göre (Eyice, sy. 23 [1969], lv. XV) babasının kimliği tam olarak tesbit edilemeyen Hızır Paşa olduğu anlaşılmaktadır. Saraya nasıl girdiği bilinmemekle birlikte burada çeşitli hizmetler gördükten sonra silâhdar olduğu, II. Osman'ın katlinden sonra yeniçeri zorbalarının idareyi istedikleri gibi yönlendirdikleri ve II. Osman'ın kanını dava eden Erzurum Beylerbeyi Abaza Paşa'nın Erzurum'da ayaklanarak yeniçerileri imhaya başladığı karışık ortamda yeniçeri ağalığına getirildiği belirtilir (Muharrem 1033/Ekim-Kasım 1623). Safevîler'in Bağdat'ı ele geçirmeleri üzerine, Abaza Paşa isyanını bastırmak ve Bağdat'ı geri almak için serdar tayin edilen Sadrazam Çerkez Mehmed Paşa ile birlikte sefere çıkan Hüsrev Ağa (Ramazan 1033/Haziran 1624), Abaza kuvvetlerinin Kayseri yakınlarında yenilgiye uğratılmasında yararlılık gösterdi (22 Zilkade/5 Eylül). Ordu Tokat'ta Bağdat Seferi'ne hazırlanırken ölen sadrazamın yerine Diyarbakir Beylerbeyi Hâfız Paşa'nın Bağdat serdarlığına getirilmesini padişaha arzetti. Arz kabul edilerek Hâfız Ahmed Paşa sadrazamlığa ve serdarlığa tayin edildi (29 Rebûlülâhir 1034/8 Şubat 1625). Fakat

Hüsrev Ağa, İstanbul'da kendisinin de sadrazam adayları arasında olduğunu öğrenince Hâfız Ahmed Paşa'yı teklif ettiğine pişman oldu. O sırada orduda bulunan Peçuylu İbrâhim'e göre Hüsrev Ağa Hâfız Ahmed Paşa'yı kısıyor ve onun muzaffer olmasını istemiyordu (*Târih*, II, 403, 405). Buna rağmen Hüsrev Ağa yeni serdarla birlikte Bağdat Seferi'ne katılmak üzere Tokat'tan ayrıldı. Osmanlı ordusu 12 Safer 1035'te (13 Kasım 1625) Bağdat'ı kuşattı. Ertesi yılın mart ayında İran Şahı I. Abbas 30.000 kişilik bir ordu ile şehrin yardımına gelince Osmanlı askeri iki ateş arasında kaldı. Bu zor durum Hüsrev Ağa'nın büyük gayret ve yararlılığı sayesinde atlatıldı (bu sırada kendisine gönderilen tarihsiz bir hatt-ı hümayun için bk. Feridun Bey, II, 89-90). Fakat ordunun ihtiyaçlarının karşılanamaması yüzünden bir sonuca ulaşamayan kuşatma 8 Şevval 1035'te (3 Temmuz 1626) kaldırıldı. Ordu kışlamak üzere Diyarbakir'e çekildi. Yedi ay yirmi gün süren Bağdat kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması sadrazamla birlikte onun da azline sebep oldu. Sadârete ikinci defa Kayserili Halil Paşa ve yeniçeri ağalığına da Çavuşbaşı Ali tayin edildi. Ancak bir süre sonra IV. Murad tarafından İstanbul'a çağrılan Hüsrev Ağa kubbe vezirliğine getirildi (Receb 1036/Mart 1627).

Bu sırada yeniden isyan eden Abaza Paşa'ya karşı yeni sadrazamın başlattığı hareket başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Konunun görüşüldüğü Meşveret Meclisi'nde Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi cesareti ile meşhur olan Hüsrev Paşa'nın sadârete getirilmesini teklif etti. Tekliffe hiç kimse karşı çıkmadı (Naîmâ, II, 420). Hatta padişahın da Hüsrev Paşa'ya karşı büyük bir güveni vardı (Peçuylu İbrâhim, II, 409). Ancak kıdem sırasına göre sadâret kaymakamı Receb Paşa'nın sadrazam olması gerekiyordu. Bundan dolayı Hüsrev Paşa önce Diyarbakir beylerbeyliğine tayin edilerek yola çıkarıldı. Hemen arkasından kapı kethüdâsı yollanarak sadâret mührü İzmit'te kendisine ulaştırıldı (1 Şâban 1037/6 Nisan 1628). Aynı zamanda Abaza Paşa üzerine serdar tayin edilen Hüsrev Paşa'ya gönderilen beratta önce Abaza'yı cezalandırması, sonra da İran üzerine yürümesi isteniyor, ayrıca kendisine geniş yetkiler tanınıyordu (serdarlık beratı için bk. Feridun Bey, II, 90-95).

Hüsrev Paşa, İzmit'te sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra ordu ile birleşmek üzere Tokat'a hareket etti. Yolda aşı-

rı şiddet göstererek disiplini sağladı ve askerini halka karşı saldırıda bulunmasını önledi. Böylece herkesin sevgisini kazandı. Abaza'ya bağlı olanlar teker teker gelip sadrazamın ordusuna katılmaya başladılar. Hüsrev Paşa kendisine iltihak edenlere iltifatta bulundu ve onlara çeşitli görevler verdi. Haziran 1628'de Tokat'a ulaşıp yedi hafta burada kaldı ve Abaza Paşa hakkında bilgi topladı. Bu sırada sadrazamın sefere çıktığını öğrenen Abaza Paşa İran şahından tekrar yardım istemişti. Şah ise bir yardım birliğini Abaza Paşa'ya gönderdiği gibi ordusunu da Azerbaycan'da hazır hale getirmişti. Eğer acele edilmezse Erzurum'un da Bağdat gibi İran'ın eline geçeceği söyleniyordu. Bu durum karşısında Hüsrev Paşa orduyu hemen Tokat'tan yola çıkardı. Abaza'yı hazırlıksız yakalayarak Erzurum'u kuşattı (7 Muharrem 1038/6 Eylül 1628). Kaleye gizlice casuslar sokarak Abaza Paşa'nın askerlerini çeşitli vaatlerle kendi tarafına çekmeyi başardı. İsyancı askerler gruplar halinde kaleden kaçıp sadrazamın ordusuna katılmaya başladılar. Artık savunmanın imkânsızlığını gören Abaza Paşa da teslim olmak istediğini bildirdi. Dört gün süren pazarlıktan sonra anlaşma sağlanarak Abaza Paşa teslim oldu (23 Muharrem 1038/22 Eylül 1628). Böylece altı yıla yakın bir süredir devleti temelinden sarsan bu büyük isyan sona erdirildi. Aynı zamanda Erzurum'u istilâya gelen bir İran birliği Kars valisi tarafından dağıtılarak kumandanı Şemsi Han esir alındı. Hüsrev Paşa, Abaza isyanından dolayı Mayıs 1624'ten beri devamlı sefer halinde bulunan ordunun İstanbul'a dönme arzusunu kabul ederek Erzurum'dan ayrıldı (Kasım 1628). Yanında Abaza Paşa ve Şemsi Han olduğu halde büyük bir zafer alayı ile İstanbul'a girdi (12 Rebûllevvel 1038/9 Kasım 1628). Teslim şartları çerçevesinde Abaza Paşa'yı affettirerek Bosna valiliğine tayin edilmesini sağladı.

Kazandığı başarı Hüsrev Paşa'nın nüfuz ve iktidarının daha da artmasına yol açmıştı. Son derece pervasızca ve şiddetle hareket ettiği için kimse ona karşı koymıyordu. Yeniçeri kâtabinin azli onun mutlak kudretini ispat eden bir olaydı. Padişahın izni olmadan yeniçeri kaydetmemek üzere kesin emir alan yeniçeri kâtabi Mehmed Efendi, sadrazamın birçok acemi oğlanını yeniçeri kaydetmesi için verdiği emri yerine getiremeyeceğini bildirdi. Sahte esâmileri temizlediği ve pek çok yeniçeriyi bu yoldan sağladıkları kazançtan mahrum ettiği için yeniçeriler

Mehmed Efendi'ye düşman kesilmişlerdi. Hüsrev Paşa Mehmed Efendi'yi azlettirerek yerine kendi adamını tayin etti. Daha önce aynı şekilde yeniçeri ağasını da azlettirmişti. Böylece Yeniçeri Ocağı'nı kendi iktidarının başlıca desteği haline getirmiş oldu.

1629 Temmuzunda yeni bir şark seferine çıkmak üzere ordu ile birlikte Üsküdar'a geçen Hüsrev Paşa, Musul'a ulaştıktan sonra (1 Cemâziyelevvel 1039/17 Aralık 1629) deniz yoluyla İstanbul'dan Payas'a sevk edilen muhasara toplarını burada teslim aldı. Bu sırada görülmemiş şekilde yağın yağmurlarla bir denize dönen Mezopotamya ovalarına girilemediği için kırk iki gün suların çekilmesi beklenildi. Ordu Bağdat'a gitmek üzere 13 Cemâziyelâhir 1039'da (28 Ocak 1630) Musul'dan ayrıldı. Şemâmik menziline toplanan harp meclisinde, arazi henüz bataklık olduğu için Bağdat'ın hemen muhasarasına imkân olmadığı gerekçesiyle Şehrizol (Kerkük ve civarı) bölgesinin emniyet altına alınmasına karar verildi. Yollarda bazı Kürt aşiret beyleri kendiliklerinden gelip bağlılıklarını bildirdiler. Hüsrev Paşa, Şehrizol sancağının eski merkezi Gülânber Kalesi'nin (Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin *Tarih*'inde Şehrizol Kalesi, bk. s. 725-727) yeniden inşa edilmesini emretti. Kale Kanûnî Sultan Süleyman tarafından inşa edilmiş, Safevî Şahı I. Abbas'ın istilâsında onun emriyle yıkılmıştı. Kaleyi İran'a karşı askerî bakımdan önemli gören Hüsrev Paşa'nın elli gün süreyle (16 Mart-4 Mayıs) inşaatı tamamlamak için burada kalışı boşuna vakit geçirmek olarak değerlendirilerek şiddetle eleştirilmiştir.

Hüsrev Paşa, Gülânber Kalesi'nin inşaatı sırasında Şehrizol sancağının emniyeti açısından önem taşıyan Hemedan yolu üzerindeki Mihriban Kalesi'nin fethine girişti. 10.000 kişiden oluşan Osmanlı birliği, Hân-ı Hânân Zeynel Han'ın kumandasındaki 40.000 kişilik Safevî ordusunu yenilgiye uğratarak kaleyi zaptetti (22 Ramazan 1039/5 Mayıs 1630). Mihriban zaferi İran içlerine yapılacak sefer için itici bir rol oynadı. Hüsrev Paşa, İran'ın o sıradaki başşehri Kazvin ve İsfahan'a kadar ilerleyerek düşmanı zayıflatmak için Bağdat'ın geri alınmasını kolaylaştırmak amacıyla Mihriban'dan Hemedan'a hareket etti (15 Mayıs). Bu arada huzuruna kabul ettiği Hazo beyinin suikastını atlatan Hüsrev Paşa (Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, s. 734) ordusuyla Hemedan'a girdiğinde (27 Şevval / 9 Haziran) terkedilmiş bir

şehirle karşılaştı. Şah Hemedan'ı boşaltmış, erzak ve eşyayı da toprak altına gömmüştü. Osmanlı ordusu gizlenen eşyayı ortaya çıkarıp yağmaladıktan sonra şehri de yakıp yıktı. 15 Haziran'da buradan hareket ederek üç gün sonra Dergezîn'e vardı ve bu kasaba da tahrip edildi. Bu tahriplerin bir amacı da şahı Bağdat'ı geri vermeye zorlamaktı. Şah ise bütün kuvvetleriyle dağlık bölgede bir yıpratma ve tâciz savaşı yaparak Osmanlılar'a hayli zayıyat veriyor ve ikmal yollarını keserek ordunun iâşesini güçleştiriyordu. Osmanlı ordusu ilerledikçe önünde şah tarafından boşaltılmış şehir ve köylerle karşılaşyordu. İkmal yapılmadığı için zayıflayan ordunun bir İran saldırısına karşı başarı ümidi giderek azalıyor. Bu durum karşısında yeniçeriler de daha fazla ileriye gidemeyeceklerini söylemeye başlamışlardı. Dergezîn'de toplanan harp meclisi Kazvin'e yapılacak seferi görüştü. Sonuçta asıl hedefin Bağdat olduğu ileri sürülerek Kazvin seferinden vazgeçilmesine ve doğrudan Bağdat'a gidilmesine karar verildi.

21 Haziran'da Dergezîn'den Bağdat'a hareket eden Osmanlı ordusu Çemhâl ovasında Lûristan hâkiminin bir saldırısını püskürttü (3 Zilhicce 1039/14 Temmuz 1630). Ağustos ayı başlarında Bağdat civarına ulaşarak 6 Ekim'de şehir kuşatma altına alındı. Bağdat'ı savunan İran ordusunun huruç hareketi sırasında (26 Ekim) ve 9 Kasım'da girişilen genel saldırılarda büyük kayıplar verildi. Bunun üzerine Bağdat'ın İran'ın eline geçmesinden sonra yapılan bu ikinci kuşatma da otuz dokuz gün sonra hiçbir sonuç alınmadan kaldırıldı (8 Rebûlâhir 1040/14 Kasım 1630).

Hüsrev Paşa, 10.000 kişilik bir kuvveti Hille muhafızlığına gönderdikten (20 Kasım) sonra orduyu Musul'a getirdi (12 Aralık). Eyalet askerlerini memleketlerine göndererek kışı Musul'da geçirmeye karar verdi. Fakat Safevî kuvvetlerinin askerî faaliyeti Osmanlı ordusunun burada kışlamasını güçleştirdi. 30.000 kişilik bir Safevî ordusu Gülânber Kalesi'ni ele geçirdi. Şehrizol Beylerbeyi Arnavut Mustafa Paşa şehid edildi. Kendisine yardım için gönderilen Parmaksız Mustafa Paşa, Abdal Paşa ve Ömer Paşa yenilgiden sonra Musul'a geldiklerinde Hüsrev Paşa'nın emriyle idam edildiler (18 Cemâziyelevvel 1040/23 Aralık 1630). Bu sırada Osmanlılar aleyhine dönen Kürt aşiretleri de Safevîler'e yardım ediyorlardı. Safevîler Hille'yi de alarak Musul'u tehdit etmeye baş-

layınca Hüsrev Paşa orduyu Mardin'e nakletmek üzere Musul'dan ayrıldı (18 Cemâziyelâhîr 1040 / 22 Ocak 1631). Ayrıldıktan önce Musul Kalesi'nin tahkimini ve bilhassa harap olan şehir surlarının tamirini emretti. Malzeme, usta ve işçi temini için Diyarbakır ve Urfa valilerini görevlendirdi. İlkbaharda tamirine başlanılan Musul şehri sur içine alındı ve kale tahkim edilerek büyük kuleler inşa edildi.

Hüsrev Paşa Mardin'e vardikten sonra yeniden sefer hazırlıklarına girişti. İstanbul'a yazarak para ve Kırım'dan 30.000 asker gönderilmesini istedi. Paşanın istediği para (200 yük akçe) hemen gönderildiği gibi Kırım askeri için emir yazıldığı bildirildi. Hüsrev Paşa, bir süre Mardin önlerindeki karargâhında kaldıktan sonra Mardin'in güneybatısında küçük bir kasaba olan Koçhisar'a geçti. Bütün yazı burada Kırım askerini beklemekle ve yapacağı seferin güzergâhını düşünmekle geçirdi. Eylülde Musul üzerinden Bağdat Seferi'ne çıkmaya karar verince yeniçerilerle sipahiler, aylardır beklemekten yorgun düştüklerini ileri sürüp seferin gelecek yıla ertelenmesini isteyerek ayaklandılar (9 Safer 1041 / 6 Eylül 1631). Hüsrev Paşa bu isteklere boyun eğmek zorunda kaldı. Cephane ile diğer mühimmatı Musul'a göndererek Diyarbakır'de kışlamak üzere Koçhisar'dan hareket etti. Diyarbakır'ın Çarıklı köyüne geldiğinde Samsun üzerinden gelen Kırım askeri de orduya katıldı. Bu sırada İstanbul'da Hüsrev Paşa görevinden azledilerek yerine eski sadrazamlardan Hâfız Ahmed Paşa getirilmişti (29 Rebülevvel 1041/25 Ekim 1631). Henüz azledildiğinden haberi olmayan Hüsrev Paşa ise Diyarbakır'a vardikten sonra yeniçeri ağasını burada bıraktı. Bölük ağalarının Trablusşam'da, Kırım askerinin de Erzurum Hasankale'de kalmasını emretti. İlkbaharda Bağdat Seferi'ne çıkılacağını İstanbul'a da yazıyla bildirdi.

Bağdat başarısızlığından beri nüfuz ve itibarı iyice sarsılan Hüsrev Paşa'nın azline sebep, yanındaki sipahileri teşvik edip İstanbul'da kendisine muhalif olan Hâfız Ahmed Paşa ile Başdefterdar Mustafa Paşa'nın orduya gönderilmelerini istemiş olması gösterilir. Can korkusuna düşen bu iki paşanın Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi'yi de elde ederek Hüsrev Paşa'nın Şehrizol, Hille ve Musul taraflarında askeri dağıtıp orduyu zayıflattığını, kale inşaatı ile vakit geçirdiği için Bağdat başarısızlığına sebep olduğunu ve sırf hunharlık hissiyle pek çok önemli şahsiyeti haksız olarak idam ettiğini padişaha

anlatıp azlini sağladıkları ileri sürülür (Naîmâ, III, 76-79).

Hüsrev Paşa azledildikten ve mührü kapıcılar kethüdâsına teslim ederek yanındaki askeri de yatıştırdıktan sonra maiyetiyle birlikte Tokat'a hareket etti. Yolda nikris hastalığı arttığından Tokat'ta kaldı. Bu sırada Diyarbakır'de bulunan yeniçeriler ve sipahiler ayaklandılar. Yeniçeriler Hüsrev Paşa lehinde padişaha istidâ göndermek istedikleri gibi sipahi zorbaları da Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılıp Hüsrev Paşa'yı tekrar sadârete getirmek için topyekün bir isyanın hazırlığına başladılar. Bu maksatla Seydişehir ve Beyşehir taraflarında Deli İlâhî, Konya'da Rum Mehmed, Afyonkarahisar'da Baba Ömer, Aydın'da Kınaloğlu, Eskişehir ve İnönü'de Kör Ali ve İskilip'te Köse Şaban adlarındaki zorbalardan türedi. Etraflarına birtakım serserileri toplayarak her geçen gün kuvvetlenen bu zorbalardan, birbirleriyle sözleşip Hüsrev Paşa'yı görevine iade ettirme konusunda ahdetmişlerdi. Kısacası Hüsrev Paşa'nın azli Anadolu'yu yeniden anarşinin eşiğine getirmişti.

Yeni sadrazamın konağında yapılan toplantıda askeri yatıştırmak için kapıkulunun İstanbul'a çağrılmasına karar verildi. Çağrıya uyarak gelen yeniçerilerle birlikte sipahi zorbaları da ulûfe almak bahanesiyle İstanbul'da toplandılar. Zorbalardan Hüsrev Paşa'nın sadârete gelmesinden beri bu makama göz diken Receb Paşa'nın da tahrikiyle İstanbul'da ayaklandılar. Hüsrev Paşa'nın haksız yere azline sebep olmakla suçladıkları yeni sadrazam Hâfız Ahmed Paşa ile Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve Başdefterdar Mustafa Paşa'nın dahil olduğu on yedi kişinin kendilerine teslimini istediler. IV. Murad başlangıçta direndiyse de sarayın iç kapısına kadar gelen zorbalardan karşısında boyun eğmek zorunda kaldı ve Hâfız Ahmed Paşa'yı âsilere teslim etti. Hâfız Ahmed Paşa'yı padişahın gözleri önünde parçalayan zorbalardan Receb Paşa'yı sadârete tayin ettirdiler (19 Receb 1041/10 Şubat 1632).

Kargaşalıklardan Hüsrev Paşa'yı sorumlu tutan padişah, Özi muhafızı Murtaza Paşa'yı Diyarbakır beylerbeyliğine göndererek Hüsrev Paşa'yı idam etmekle görevlendirdi. Tokat'ta hasta yatağında yatmakta olan Hüsrev Paşa hâlâ yeniçeriler ve sipahiler tarafından seviliyor ve korunuyordu. Padişah'tan gizli bir hatt-ı hümayun alan Murtaza Paşa büyük bir kuvvetle Tokat'a geldiğinde Hüsrev Paşa taraftarları kendisini şehre sokmadılar.

Tokat halkının da desteklediği Hüsrev Paşa kuvvetleri Murtaza Paşa kuvvetlerini geri püskürttüler. Savaş devam ederken Murtaza Paşa, padişahın Hüsrev Paşa için verdiği ölüm fermanını şehrin kadısına göndererek konağının topa tutulmasını emretti. Bir taraftan da Hüsrev Paşa'nın idama mahkûm olduğunu halka açıklayarak öldürülmek şartıyla malının yağmasının helâl olduğunu ilân etti. Bunun üzerine Tokat halkı savaştan çekildi. Murtaza Paşa kuvvetleri taraftan konağı kuşatılan Hüsrev Paşa ise adamlarına artık mücadeleden vazgeçmelerini ve padişahın emrine boyun eğmeleri gerektiğini bildirdi. Murtaza Paşa'nın gönderdiği cellâtlar önce bu müthiş vezirin önünde bir şey yapmadan geri döndüler ve Murtaza Paşa'ya kendisini istediğini bildirdiler. Bunun bir tuzak olmasından çekinen Murtaza Paşa Hüsrev Paşa'nın yanına gitmedi. Kethüdâsı ile ona idamını bildiren padişah fermanını gönderdi. Hüsrev Paşa emri okuduktan sonra padişahın gönderdiği kuvvetlere karşı savaştığına pişman göründü. Namazını kıldıktan sonra boynunu cellâtların kemendine teslim etti. Öldüğüne delil olmak üzere kesik başı İstanbul'a gönderildi (19 Şâban 1041 / 11 Mart 1632).

Hüsrev Paşa öldürüldüğü halde davası bitmedi. Kapıkulu askeri idam haberini alınca tekrar ayaklanarak saraya yürüdü (12 Mart 1632). Âsiler padişahı ayak divanına getirterek Hüsrev Paşa'nın idamından sonra kendisine itimatları kalmadığını, Hüsrev'in katline sebep olanların teslimini ve saraydaki şehzadelerin hayatı için kefil istediklerini bildirdiler. Hüsrev Paşa'nın katlinden sonra başlayan bu karışıklıklar IV. Murad'ın büyük bir şiddetle harekete geçip vaziyete hâkim olmasına kadar devam etti.

Çağdaş kaynaklarda asker üzerinde büyük nüfuza sahip, doğrulukla tanınmış, muktedir bir vezir olmakla birlikte çok sert tabiatlı, mağrur, asabi, etrafına karşı kırıcı davranışlarda bulunduğu belirtilen Hüsrev Paşa, Topçular Kâtibi'ne göre Bağdat Seferi'ne giderken Bardaklı (Bardakçılı) köyü yakınında ve Cedid Han menziline kervansaray, misafirhaneler, çeşmeler ve cami yaptırmıştır (*Tarih*, s. 709; bk. HÜSREV PAŞA KÜLLİYESİ). Ayrıca Şehrizol ve Musul Kalesi'nin tamiri de onun isteğiyle gerçekleştirilmiştir. Hüsrev Paşa'nın Erzurum, Bağdat ve Hemedan seferleri hakkında geniş bilgi bu seferlere katıldığı anlaşılan Topçular Kâtibi'nin eserinde bulunmaktadır (a.g.e., s. 679-763).

BİBLİYOGRAFYA :

Relation de ce qui s'est passé entre les armées du grand seigneur et du roy de Perse depuis la fin de l'année 1629 jusqu'à présent, ou est décrit la troisième siège de Babylone, Paris 1631; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 87-96; İskender Bey Münşi, *Zeyl-i Târih-i 'Âlem'ârâ-yı 'Ab-bâsî* (nşr. Süheylî Hânsârî), Tahran 1317 hş., tür.yer.; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed. Fak. Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 679-763; Peçuylu İbrâhim, *Târih*, II, 401-425; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 52, 66, 84, 94, 101-142; Solakzâde, *Târih*, s. 742-750; Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 661, 663-668; Naimâ, *Târih*, II, 293, 320, 343-344, 378-380, 401-403, 419-449; III, 2-105; Nazmizâde Murtaza Efendi, *Gülşen-i Hulefâ*, İstanbul 1143, s. 74; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 74-76; Atâ Bey, *Târih*, II, 57-59; *Sicill-i Osmânî*, II, 274; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 382-384; Semavi Eyice, "Hanköyü'nde Hüsrev Paşa Camii : Sultan IV. Murad'ın Sadrazamı Hüsrev Paşa'nın Bir Eseri", *TD*, sy. 23 (1969), s. 179-204, İv. XV; Halil İnalçık, "Hüsrev Paşa", *İA*, V/1, s. 606-609; a.m.f. – R. C. Repp, "*Khosrev Paşa*", *EI²* (İng.), V, 32-35.

HALİL İNALCIK

HÜSREV PAŞA, Deli

(ö. 951/1544)

Osmanlı beylerbeyi ve veziri.

1495'ten önce doğduğu sanılmaktadır. Boşnak asıllı bir devşirme olup II. Selim dönemi vezirlerinden Lala Mustafa Paşa'nın büyük kardeşidir. Ailenin Sokullu ailesiyle akrabalığı olduğu tahmin edilmektedir. Lala Mustafa Paşa'nın biyografisini veren Âli Mustafa Efendi onun Sokullu ailesine mensup olduğundan bahsederse de Hüsrev Paşa'nın biyografisinde bu bilgilere yer vermez. Enderun'da yetişen Hüsrev kapıkulu süvari bölüklerine dahil oldu. Âli'nin verdiği bilgiye göre, işlediği bir suç yüzünden bu görevinden alınca bir süre müstakbel vezîriâzam Kara Ahmed Paşa ile birlikte hareket etti; "Rum ellerinde" haydutluk yaparak yahudi tüccarlarını ve haraç toplayan görevlileri soyup devletten alamadıkları ulûfelerinin karşılığını bu şekilde topladılar, ancak fazlasına dokunmadılar (*Kühü'l-ahbâr*, vr. 345^{a-b}). Daha sonra bazı vezirlerin aracılığı ile affedilip İstanbul'a gelen Hüsrev tekrar saraya girdi. Burada sırasıyla çarşnigirlik, kâpıcılar kethüdâlığı ve mirâhurluk görevlerinde bulundu.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferine katılan Hüsrev Paşa 25 Ağustos 1514'te Karaman beylerbeyliğine getirildi. Bu sıfatla Diyarbekir üzerine gönderilen kuvvetlere katıldı; bu sırada Harput'u üç

günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirdi (1516). Aynı yıl Mısır seferine iştirak etti. Mercidâbık Savaşı'nda ordunun sağ kanadında yer aldı. 1520'de Bozoklu Celâl diye anılan Kızılbaş Şah Veli (Lutfî, s. 284), ertesi yıl Canbirdi Gazâlî ayaklanmalarının bastırılmasında görev aldı. 1521 yılı başlarında Anadolu, ardından aynı yılın sonlarında Biyıklı Mehmed Paşa'nın ölümüyle boşalan Diyarbekir beylerbeyliğine tayin edildi. Bu görevde uzun süre kalan Hüsrev Paşa İran sınırında güvenliği sağlamaya, daha önce Osmanlı idaresine girmiş olan Kürt aşiretlerinin merkezî hükümete bağlılıklarını güçlendirmeye ve âsileri cezalandırmaya çalıştı; 1526'da Anadolu'da çıkan ayaklanmaların bastırılmasında önemli rol oynadı (Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 162^a vd.). Bu arada merkeze İran'la ilgili haberler ulaştırdı.

Diyarbekir beylerbeyliği sırasında adı birçok suistimale karşın Hüsrev Paşa soruşturma için merkezden gönderilen görevliden tedirgin oldu ve onu hapsedirdi. Kendisine yöneltilen suçlamalardan bazıları, eritilmeye gönderilmesi gereken aşınmış akçeler hususunda hükümetin emirlerine uymama; Safevîler'le yapmakta olan ticarî muamelelere konulan kesin tahditlere rağmen sikke darbı için elverişli madeni bulmakta sıkıntı çeken İran'a bu aşınmış akçeleri verme, karşılığında ibrişim alma ve bunları kendi adam-

ları vasıtasıyla hiçbir vergi ödemedi Osmanlı topraklarına sokarak sattırma; vergi tahsilinde ve timar muamelelerinde suistimallerde bulunma; bazı yerli beylerden onların kanunsuz hareketlerine göz yumarak rüşvet alma; bazı hizmetkârlarını ve selefi Biyıklı Mehmed Paşa'nın emrinde birkaç yıl önce Güneydoğu Anadolu'nun fethine katılmış timarlıları gaddarca bertaraf ederek yerlerine kendi adamlarını geçirme; reâyâyâ zulmetme şeklinde sıralanabilir (Grammont, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 75-77). Bununla birlikte 1531'e kadar Diyarbekir beylerbeyliğinde kalan Hüsrev Paşa'nın azlinde bu rapordan ziyade, Safevî Devleti'nin eski Azerbaycan valisi olup Osmanlı Devleti'ne iltica eden Ulama Paşa ile arasındaki açılmasının ve bu yüzden gözden düşmesinin rol oynadığı anlaşılmaktadır. 1532 yılı başlarında İstanbul'a gelen Hüsrev Paşa padişah tarafından kabul edildi ve ona değerli hediyeler sundu, çok geçmeden de ikinci defa Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Aynı yıl 30.000 kişilik kuvvetiyle Kanûnî Sultan Süleyman'ın Alman seferine katıldı (Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 216^b), dönüşte padişahın iltifatlarına mazhar oldu. 1532'de Halep beylerbeyliğine gönderildi (*Sicill-i Osmânî*, II, 272). 1534'te Şam beylerbeyliğine tayin edildi ve bu görevde iken katıldığı İrakeyn Seferi'nde başarılı hizmetleri görüldü (Metrakçı Nasuh, s. 238, 260). 1535 Şubatında Hadım Süleyman Paşa'nın yerine vezâretle Mısır beylerbeyi oldu (Lutfî, s. 351).

1536 Aralığına kadar süren bu görevi esnasında Hüsrev Paşa Mısır hazinesini iyice doldurarak merkeze gönderilen irsâliye miktarını arttırdı. Hadım Süleyman Paşa'nın yıllık sekiz yük irsâliyesini Hüsrev Paşa on veya on iki yüke çıkardı. Ancak bu artışın halktan haksız yere toplanan vergilerle olabileceği endişesiyle başta padişah olmak üzere Osmanlı hükümetini kuşkulandırdı. Hüsrev Paşa kendisini savunmak için, bu fazlalığın Mısır'daki sulama tedbirlerinden dolayı üretimin artmasında ve selefi zamanında bir donanma inşa edilerek büyük masraflara girildiği halde kendi döneminde öyle bir masraf olmadığından kaynaklandığını söylediye de bunlar Kanûnî'yi pek tatmin etmedi. Gönderilen özel bir soruşturma heyeti suçluluğunu ispatlayamadıysa da gözden düştü ve görevinden alındı. Sert mizacı yüzünden katı bir idareci olmakla birlikte valiliği zamanında Mısır'da refah ve güvenliğin hüküm sürdüğü, hatta Ka-

Diyarbekir Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa'nın Ergani'ye bir sancak beyi tayin edilmesine dair arzı (TSMA, nr. E 7691)

